

Sofia Roberg

Besvärja världen. En ekopoetisk studie i Inger Christensens alfabet

Malmö: Ellerströms, 2021, 351 s. (diss. Stockholm)

”Jag tänker, alltså är jag en del av labyrinten.” Så formulerade den danska poeten Inger Christensen en gång, i en radioessä från sent 1970-tal, sin variation av Descartes diktum; en essä som med viss följdriktighet rör sig bort från rationalism i snävare mening mot ett barockt universum, där hållpunkterna heter sådant som Giordano Bruno, Shakespeare och Don Juan, och där det undflyende jaget inte låter sig isoleras och konstitueras genom sin egen nakna tankeprocess, utan alltid bäddas in i sammanhang. Det är de senare som bildar grunden för sådant som subjektivitet och erfarenhet – en idé som konkretiseras och levandegörs i Christensens poesi. Relationer och sammanflätningar är inte konsekvenser av, utan villkor för tänkande, kännande, handlande, skrivande.

Nu har en avhandling utkommit – författad och försvarad av Sofia Roberg vid Stockholms universitet – som ger sig i kast med att granska och begrunda de labyrinter och nätverk av relationer som vecklas ut i Christensens dikter och i första hand, som titeln anger, i den underbara poesiboken *alfabet* (1981). Och det måste sägas direkt, att det är en i stora stycken lysande studie, som med precisa steg och skarp blick tar med sin läsare på en serie vandringar genom Christensens poesi, för att ljussätta och läsa den från olika håll – ”perspektiviskt”, som Roberg beskriver saken i en kort metoddeklaration i avhandlingens inledningskapitel.

Själva startpunkten för *Besvärja världen* är som undertiteln påminner om att närma sig denna christensenska värld via den optik som erbjuds av begreppet *ekologi*. Dels av det uppenbara skälet att *alfabet* består av texter som tematiserar och i poetisk form bearbetar frågor om miljö, natur och mer-än-mänskliga angelägenheter inifrån upplevelsen av det kalla krig som pågick när boken tillkom; dels för att den litteraturvetenskapliga praktik som under de senaste decennierna profilerat sig som ekokritik – och som här knyts till strömningar som nymaterialism och posthumanism – har utvecklat ett tänkande som visar sig kunna frilägga avgörande drag i Christensens poesi. Avsikten är, som tidigt slås fast, att erbjuda en nytolkning av *alfabet* – Roberg positionerar sig också tydligt gentemot tidigare forskning – och dessutom visa på dess roll som föregångare för 2000-talets ekopoesi, vilket görs genom att lyfta och dryfta frågor kring poetisk form, rytm och besvärjelse, apokalypsens topos och tropik, kring subjekt, språk, värld och kunskapsbildning och etik.

Roberg poängterar därutöver, i studiens inledning, hur undersökningen framtingat vissa ontologiska och epistemologiska överväganden. Så betonas till exempel hur diskurs och materia ska betraktas som sammanflätade – en metafor som används i sammanhanget är möbiusbandet – och hur ett performativt perspektiv är av vikt för att läsa dikterna i *alfabet*, vilka sägs operera i ett spänningsförhållande mellan besjungande-kosmogoniskt och apokalyptiskt-sörjande (en dualitet som ska varieras

i kapitlen). Vidare problematiseras gröna, idealiserande ekoperspektiv med hjälp av Timothy Mortons ”mörka ekologi” och Erich Hörls ”generella” dito (kanske kunde den senare dragits in mer). Roberg betonar även de historiska kopplingarna till cybernetik och systemtänkande och, därmed, till ett samtida kontrollsamhälle, vilket nödvändiggör kritiska analyser, samtidigt som den metod som ska praktiseras beskrivs som en post-kritiskt inspirerad ”generös läsning” (38), emanerande ur ett erkännande av poesin som kunskapsform i egen rätt.

Från denna både robusta och eleganta startramp utvecklas undersökningen av *alfabet* i fyra tankedigra kapitel, vilka alltså närmar sig poesin från olika håll. I det första står det som brukar kallas *form* i fokus. Att denna sticker ut i sammanhanget är en underdrift. Bokens dikter har som bekant organiserats utifrån två tydliga ordningar: dels alfabetiskt, dels utifrån Fibonaccis talföljd (antalet rader i varje dikt växer genom att addera antalet i de två föregående: 1, 2, 3, 5, 8 ...). Det tycks alltså som om *alfabet* vidimerar den bestämning av Christensens poesi som ”systemdikt”, som hennes genombrott med *det* (1969) under det experimentella sextioåret påkallade.

Roberg löser dock upp etiketten i sina diskussioner, och den har egentligen aldrig fått något vidare fäste. I stället aktualiseras begreppet ”organisk formalism” (Scott Knickerbocker) för att beskriva hur Christensens dikter ”skapar en komplex poetisk struktur som speglar eller återskapar naturens komplexitet” (61). Detta sker genom fraktala och rekursiva strukturer, där delarna får spegla helheten, och genom att rytmen görs till en bärande komponent i poesin – en rytm som knyts till affekter och kroppslighet och som överskrider det mänskliga i begränsad mening. Det språk som tar form i *alfabet* låter sig beskrivas som både utpekande och skapande (”aprikoserna finns”, som den första enradiga dikten deklarerar) – eller som avhandlingens titel preciserar: det handlar om ett ”besvärjande” språk som både framkallar och sörjer för en värld.

Denna besvärjelse handlar inte minst, som Roberg noterar i kapitlets sista mening, om att skydda världen mot kärnvapenhotet. Det är detta hot och dess apokalyptiska halo som står i fokus i kapitel två: ”Ödeläggelsens ABC”. Beteckningen har använts tidigare och knyter an till bokens alfabetiska form, men har också en tydlig historisk referens i den ABC-krigföring (atomvapen, biologiska vapen, kemiska vapen) som utvecklades under kalla kriget. I Christensens bok träder hotet fram i fyra dikter om, i tur och ordning, atombomben, vätebomben, koboltbomben (ännu icke realiserad) och de defolianten, till exempel dioxin, som med Rachel Carsons ord fick våren att tystna. Christensens poetiska utforskning av dessa realiteter och potentialiteter kommer dock, som Roberg observerar, att kortsluta apokalyptikens logik.

På kapitlets första sidor granskas denna logik i anslutning till Derridas analys av apokalypsens textuella dimension och den kritik som på senare tid riktats mot apokalyptiska skildringar av bland andra Morton, Rosi Braidotti och Donna Haraway. Att kärnvapenhotet kom att lägga ett diskursivt filter över världen, som Roberg formulerar det, och därigenom påverka perception, språk och fantasi, utgör en prövosten för Christensen. Inte bara genom utmaningen att skriva om utplåning och massdöd – Roberg påpekar hur siffror här blir nödvändiga, men också hur ett ”jag” träder fram i dikten som vittne – utan också för att frågor om agens och ansvar inställer sig: den som skriver (om) den antropocena världen är ju också en del av den.

Christensens vägval blir att betona en förundran och dikta om de villkor som delas bortom det snävt mänskliga; ett besjungande som inbegriper sand, fåglar,

växter ("bergbräken finns") och som närmar sig en vidgad skrift, vilken kommer att undersökas närmare i avhandlingens nästa kapitel. Roberg uppmärksammar särskilt skrivandet om den död och ändlighet som villkorar liv – något annat än bombens utplåning – och som bildar en nödvändig etisk grund för omsorg, men också för den "omväg" som karakteriserar poesins alstrande av nya former och figurer, vilka avviker från en målstyrd och exploaterande tillväxtideologi. Frågan är om det finns en konflikt mellan detta alstrande språk, detta "ornament" som Roberg betecknar det, och den grundläggande driften i *alfabet* att sörja för och bevara en värld ("cikadorna finns"). Det är en fråga som ska återkomma.

Det tredje kapitlet är kanske det viktigaste i studien och ägnas åt, som det heter, "Subjektet och världens semiosis". Hur ska förhållandet mellan subjekt, språk och värld såsom det tar form i *alfabet* beskrivas? Roberg tar härvidlag hjälp av tidigromantisk filosofi såväl som biosemiotik och fenomenologi (i Merleau-Pontys skepnad) i en kartläggning som är både fascinerande och, fläckvis, problematisk. Hon inleder med att konstatera att tidigare tolkningar av *alfabet* sträcker sig från att urskilja en "absolut motsättning till en absolut gränsupplösning" mellan subjekt och natur, men själva ytterligheterna blir inte helt tydliga i hennes genomgång av tidigare forskning.

Roberts egen bild av denna relation görs komplex och dynamisk genom att den åldriga föreställningen om naturen som bok eller skrift uppdateras via biosemiotikens blick på allt som existerar (från DNA och uppåt) som tolkande processer. Också den så kallade naturen rymmer agens och en mångfald av subjektiviteter, även duvorna (lä)ser och skriver, som det framställs i näst sista dikten i *alfabet*, vilket poetologiskt sammanfattas i kiasmens figur, som pekar på en ömsesidighet och växling mellan människa och värld. En sådan poetik förutsätter en förundran såväl som ett erkännande av den egna subjektiveringen under materiella och andra omständigheter.

Det är lätt att instämma i denna läsning och de reflektioner Roberg gör i dess närhet. Men ibland verkar dynamiken mattas. Till exempel när ett "subjekt" eller en "individuell subjektivitet" (det potatisskalande jaget i atombombsdikten) kallas in som "nödvändigt" villkor för en förståelse av krig, förintelse och det "hyperobjekt" (Morton) som kärnvapnen framfött (139–140). Roberg luckrar direkt upp hypotaset genom att tala om ambivalens och hänvisa till romantisk ironi. Samtidigt väcks en undran. Är det inte just detta individuella subjekt som har problem med hyperobjektet? Och även om ett jag skrivs in i *alfabet* i samma strofer som atombomben, måste detta tolkas som att "den individuella subjektiviteten är helt nödvändig"? Är det inte den multipla och skingrade subjektivitet som både delar och inte delar värld med duvor och sandkorn – de hänger tillsammans, men ser och skriver olika saker, så att säga – som är nödvändig?

Så läser jag Roberg nästan genomgående i avhandlingen, men här och på något annat ställe får jag ett intryck av att hon känt sig manad att (inte utan patos) markera en gräns mot dem (vilka?) som hänger sig åt en "objektivistisk" (vad nu det är) och materialistisk sammansmältning av jag och värld i poesi, kritik eller annan form. Det finns ett eko av detta redan i kapitel ett när hon utan invändning återger Mortons icke-läsning av *language poetry* som ett sådant "överbryggande" (63). Denna poesi är ju inte en och homogen, och dess mest kända företrädare betonade i sina texter knappast något slags överbrygganden eller sammansmältningar, snarare skillnad, motsägelser, brus och dialektik.

Gränser och friktion utgör också fokus i den läsning som utvecklas i kapitel fyra, där Roberg elegant inleder med att presentera två sätt att närma sig naturen via de välbekanta figurerna Prometheus och Orfeus. Christensens poesi följer förstås det senare spåret, där förundran, återförtrollning av världen och en markering av vetandets gränser blir vägledande. Som tidigare forskning pekat på finns en sådan gräns för världens läsbarhet hos Christensen, och Roberg närmar sig denna ”kunskapens nattsida” i en fin läsning av den sista dikten i *alfabet*, ”nätterna finns”. Hon gör avstamp i onto-epistemologiska och onto-etiska tankegångar hos Karen Barad och Elizabeth Grosz, vilket leder vidare till en serie fascinerande diskussioner om benämningens kraft, näktergalen, det blomstrande tomrummet och poesins arbete med samband, analogier och liknelser – dessa ornament och omvägar som alltså tycks stå i konflikt med omsorgen om det som finns.

Det femte och sista kapitlet i *Besvärja världen* handlar, som ovan antydde, om att diskutera avtrycken av *alfabet* i 2000-talets ekopoesi. Roberg har valt ut tre verk som upprättar starka och skiftande samband till föregångaren och samtidigt förmår kasta retrospektivt ljus på denna: Agnar Lirhus *Hva var det hun sa?* (2014), Ida Börjels *Ma* (2014) och Juliana Spahr's *this connection of everyone with lungs* (2005). Kanske hade andra kandidater kunnat kallas in – Roberg diskuterar, helt kort, diktsamlingar av Jonas Gren och Gunnar D Hansson – men resultatet blir tre resonansrika läsningar, och de skapar ett slags öppning ut ur Christensens bok, samtidigt som kapitlet som helhet blir något av en dämpad coda till de täta och intensiva föregångarna.

Kanske kan man tycka att en sådan lyftning av blicken skulle behövas efter den djupborrande nedstigningen i en enda bok, formad av uppmärksamma iakttagelser och tolkningar och en lätt buren kunskap om teori och historia. Men Roberg har faktiskt, genomgående, gjort tydligt varför *alfabet* i går, i dag och i morgon är nödvändig läsning om vi vill nyansera och vidga förståelsen av att leva och språka på den här planeten, men också för att hantera detta som kallas antropocen, då det ju visat sig väldigt svårt att ”göra något” trots alla fakta som ständigt rapporteras.

En nyckel erbjuds i den skenbara konflikt mellan omsorg och ornament som Roberg återkommer till – lite av en *cliffhanger* blir den – och som hon på allvar konfronterar först på avhandlingens slutsidor, för att då konstatera att det är en ”falsk dikotomi” (259). För visst förutsätter de tu varandra: om inte den meningsalstrande omvägen, överflödet och det som sträcker sig bortom nyttans och raka spårets logik fanns, vore också sådana saker som omtanke, gästfrihet, generositet onödiga, till och med omöjliga. Estetik och etik är varandras syskon. Det är bara en av många insikter som skrivs fram och bearbetas i *Besvärja världen* – den mest tankeväckande och skarpsinniga studie i ekokritik jag tagit del av i en svenskspråkig kontext.

Jesper Olsson